

İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi

Tahsin Özcan*

Ibn Kemal's Treatise on Cash Foundations

This study presents Ibn Kemal's Arabic treatise on cash foundations, and a Turkish translation. As the first treatise on the issue, it justifies the religious permissibility of donating money to cash foundations and the methods of registering such foundations. Despite the efforts of his opponents, Ibn Kemal's religious ruling (fatwa) was accepted as the official view in the following decades.

Bu çalışmada İbn Kemal'in para vakıfları hakkında kaleme aldığı risâlesi Türkçe çevirisi ile birlikte yayımlanarak bu konudaki Osmanlı uygulamasının anlaşılmasına katkıda bulunulacaktır. Osmanlı vakıf sistemi içinde önemli bir yeri olan para vakıflarıyla ilgili bilinen ilk uygulama örneklerine II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed dönemlerinde rastlanmaktadır. Ancak para vakıflarının henüz sayı ve hacim itibarıyla vakıf sistemi içinde önemli bir yer işgal etmemesi sebebiyle hukukî (fikhî) yönünün o dönemde tartışılmadığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyıl ortalarına gelindiğinde vakıf sistemindeki genişlemeye bağlı olarak para vakıflarının da önemli bir gelişme gösterdiğini görüyoruz. Bu gelişmeyle birlikte para vakıflarının meşruiyeti de gündeme gelmiş ve Osmanlı ulemâsı arasında tartışmalara yol açmıştır.

XVI. yüzyıl Osmanlı ulemâ ve devlet ricâli içinde önemli bir yeri olan ve İbn Kemal ya da Kemalpaşazâde adıyla şöhret bulan Şemseddin Ahmed Çelebi 873'te (1469) doğmuştur. Baba tarafından ümerâ, anne tarafından ulemâ zümresine mensup olan İbn Kemal tahsilini tamamladıktan sonra II. Bayezid'in maiyetinde askerlik yapmış, bilâhare ilmiyeye intisap ederek uzun yıllar müderrislik ve kadılık gibi görevler ifa ettikten sonra Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katılan İbn Kemal 932'de (1526) Zenbilli Ali Cemâli Efendi'nin vefatı üzerine onun yerine şeyhülislâm olmuştur. Sekiz yıl bu görevde kaldıktan sonra 2 Şevval 940 (16 Nisan 1534) tarihinde vefat etmiştir. İbn

* Dr. Tahsin Özcan, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Kemal hemen hemen her ilim dalında eser kaleme alarak ilmi kişiliğini ortaya koyduğu gibi, bir devlet adamı olarak da devrinin siyasî ve sosyal olaylarında önemli roller üstlenmiş bir şahıstır.¹

Para vakıfları konusundaki tartışmanın habercisi İbn Kemal'dir. Muhtemelen kendi döneminde yeni yeni gündeme gelmeye başlayan para vakıflarının meşruiyeti meselesine yönelik olarak kısa bir risâle kaleme almıştır. İbn Kemal bu risâlesinde para vakfetmenin câiz olduğunu savunmuş, ayrıca bir kadı tarafından verilen hükmün bir başka kadı tarafından bozulamayacağı hususunu hatırlatarak uygulamada sıkıntı ve karmaşaya yol açılmasını engellemeye çalışmıştır.

İbn Kemal'in konuyu özet bir şekilde ele alıp, birkaç nakille sonuca varmak istemesi sebebiyle ilmi derinlikten uzak gibi görünen bu risâlesi türünün ilki olması açısından önemlidir. Kısa olması konunun tartışma gündemine henüz yeni yeni girmeye başladığının bir göstergesidir. Nitekim konuyla ilgili esas tartışmalar, İbn Kemal'in vefatından yaklaşık on yıl sonra Çivizâde Mehmed Muhyiddin Efendi (ö. 954/1547) ile Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) arasında cereyan etmiş, Çivizâde para vakıflarının yasaklanması yolunda gayret sarfederken Ebüssuûd Efendi de cevazına hükmetmiştir. Devrin diğer önde gelen âlimleri de yazdıkları risâle ve mektuplarla veya verdikleri fetvalarla tartışmaya katılmışlar ve çoğunlukla para vakıflarının meşruiyeti yönünde görüş belirtmişlerdir. Ancak Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) para vakıflarının meşrû olmadığı, nüküd-ı mevküfenin işletilmesinde bilmeyerek birtakım faizli işlemlerin yapıldığı şeklindeki eleştirilerinden tartışmanın uzun yıllar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, uygulamada İbn Kemal'le başlayan ve Ebüssuûd Efendi ile devam eden çizgi etkili olmuş ve para vakıfları meşrû kabul edilmiş, vakif sistemi içindeki varlığını da güçlendirerek devam ettirmiştir.²

- 1 Ayrıntılı bilgi için bk. Taşköprizâde, *Hadâiku's-şekâik* (trc. Mehmed Mecdî Efendi, nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 381-385; Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâr-i men zehab*, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., VIII, 238-239; Muhammed Abdülhan el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Dârü'l-Erkam, Beyrut 1998, s. 42-44; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâjih*, İstanbul, ts., s. 16-18; *İlmiyye Sahnâmesi*, İstanbul 1334, s. 346-347; Bursalı Mehmed Tâhîr, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 223-224; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmiri, İstanbul 1308, I, 197; Yekta Saraç, *Şeyhülislam Kemal Paşazade Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, Risâle Yayınları, İstanbul 1995.
- 2 Tartışmalar esnasında bir dizi risâle ve mektup kaleme alınmıştır. İbn Kemal'i takiben Ebüssuûd Efendi *Risâle fi vakfi'l-menkûl* adıyla (Mehmed Birgivi, *Cilâu'l-kulûb* içinde, İstanbul 1280, s. 162-181) bir risâle telif etmiştir. Çivizâde, Ebüssuûd Efendi'nin risâlesine yazdığı reddiyyeyi padişaha takdim ederek para vakıflarının yasaklanmasını sağlamıştır (bk. Çivizâde, *Reddiye*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1177, vr. 158^b-161^a). Sofyalı Bâli Efendi ise devrin padişahı Kanûni'ye, Çivizâde'ye ve Şah Çelebi'ye yazdığı mektuplarla para vakıflarını yasaklamanın anlamsızlığına ve bunun vakif sisteminde yol açacağı tahribata dikkat çekmiştir (bk. Tahsin Özcan, "Sofyalı Bâli Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı 3 [1999], s. 125-155). Tartışmalar üzerine konu toplanan ilmi bir heyet tarafından incelenerek para vakıflarının serbest bırakılması yönünde karar alınmıştır (bk. a.mlf., "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge", *İlam Araştırma Dergisi*, III, sy. 2 [Temmuz-Aralık 1998], s. 107-112). Ancak tartışma bununla bitmemiş, Birgivi Mehmed Efendi eserlerinde para vakıflarını tartışma konusu yaptığı gibi câiz olmadığını ispata yönelik bir de risâle kaleme almıştır (bk. *Risâle li ibtâii vakfi'n-nükûd* [Cilâu'l-kulûb içinde], İstanbul 1280, s. 182-218). Birgivi'den sonra da lehte veya aleyhte risâleler yazılmaya devam etmişse de bunların uygulama

Risâlenin bilinen tek nüshası yine İbn Kemal'e ait muhtelif risâlelerle birlikte Süleymaniye Kütüphanesi'nin Süleymaniye bölümünde 708 numaralı mecmuada otuz altıncı risâle olarak (vr. 94^{ab} ya da 90^{ab})³ yer almaktadır. Risâlenin yazılış tarihi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamıştır.

Risâleye müellifi tarafından herhangi bir isim verilmediği, yazma nüshanın başında yer alan "Vakfî'd-derâhim ve'd-denânîr" ibaresinin sonradan ilâve edildiği anlaşılmaktadır. Yine sayfa kenarında yer alan "Risâle fî cevâzı vakfî'd-derâhim ve'd-denânîr Kemalpaşazâde" ibaresi de muhtemelen risâlenin İbn Kemal'e aidiyetini belirtmek için not edilmiştir. İbn Kemal'in eserlerinin bibliyografik bir dökümünü veren Atsız da (para vakfının cevazı hakkında) başlığıyla sadece zikredilen nüshaya işaret etmektedir.⁴ Ancak, risâlenin kısa olması nedeniyle gözden kaçmasının ihtimal dahilinde bulunduğu ve muhtemelen İbn Kemal'in risâlelerinin toplandığı mecmualar arasında başka nüshalarının da bulunabileceği düşünülebilir. Ancak bugüne kadar yapılan araştırmalarda, zikredilen nüshanın dışında risâlenin bir başka nüshasının varlığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Risâle iki kısımdan oluşmaktadır. Başlangıç ve bitişinde yer alan ifadelerden bu iki kısım ayrı birer risâle olarak da mütalaa edilebilir. Nitekim, vr. 90^a'da (94^a) yer alan ve doğrudan para vakıflarıyla ilgili olan ilk kısmın sonunda risâlenin tamamlandığı belirtilmekte, vr. 90^b'de (94^b) yer alan ikinci kısmın başında besmele bulunduğu gibi, sonunda da yine risâlenin tamamlandığı şeklinde ifadeler yer almaktadır. Ancak burada da yine para vakıflarının kadı tarafından tescili konusu tartışılmaktadır. Dolayısıyla teknik olarak ikisi ayrı birer risâle görünümünde olmakla beraber konu bütünlüğü açısından bir arada mütalaa edilmeleri daha uygun olacaktır.

Müellif, risâlenin girişinde, dirhem ve dinarların vakfı konusunda müctehid imamlar arasında ihtilâf bulunduğunu, uygulamada ise para vakıflarının gittikçe yaygınlaştığını, dolayısıyla meselenin bir neticeye ulaştırılması gerektiğini vurgulayarak maksadın hâsil olmasını kolaylaştırması açısından kendisinin de cevazı tercih ettiğini belirtir. Risâlenin devamında bu görüşü destekleyen birkaç nakilde bulunulmakta ve imamlar arasındaki ihtilâfın hakiki bir ihtilâf olmayıp zamanın değişiminden kaynaklandığı tesbiti yapılmaktadır. İbn Kemal ayrıca, diğer imamların da farklı bir dönemde yaşasalar, değişen şartlara bağlı olarak İmam Züfer (ö. 158/775) gibi para vakfetmenin cevazına fetva verebileceklerini vurgular.⁵ Para vakıflarının cevazına

üzerinde fazla bir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır (Tartışmaların ayrıntısı ve zikredilen risâlelerin muhtevası hakkında bk. Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi [M. 1520-1566/H. 926-974] Üsküdar Para Vakıfları* [doktora tezi], Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 29 vd; ayrıca bk. a.mlf., "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi III*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu [İRCİCA tarafından yayımlanıyor]. Konuyla ilgili risâleler Tahsin Özcan tarafından neşre hazırlanmaktadır).

3 Mecmuanın varakları ayrı ayrı iki kere numaralanmıştır. Risâle eski rakamlarla verilen varak numaralarına göre vr. 94^{ab}'de yer alırken yeni rakamlarla yapılan numaralandırmaya göre vr. 90^{ab}'de yer almaktadır.

4 bk. Nihal Atsız, "Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, VI (1966), 111.

5 İbn Kemal'in aynı mevzuda farklı dönemlerde hükmün değişebileceğine dair kaleme aldığı *Risâle fî ihtilâf'l-âsr ve'z-zemân* isimli bir başka risâlesi mevcuttur (bk. Atsız, a.g.m., s. 109; risâle hakkında ayrıntılı

gerekçe olarak ileri sürülen bir diğer husus ise yangınlar nedeniyle vakıflara ait gayri menkullerin zarar görmesi ve harap hale gelmesidir. Para vakıflarında ise böyle bir tehlikenin bulunmadığı ileri sürülmektedir. Yine vakıfta aranan "te'bîd" şartının dirhem ve dinarda bulunmadığı şeklinde yapılabilecek itiraz da reddedilerek dirhemde de cinsinin mevcudiyetinin yeterli olduğu kabul edilmektedir.

Risâlenin ikinci kısmı bir kadı tarafından verilen hükmün bir başka kadı tarafından bozulamayacağına dairdir. Buradan hareketle para vakıfları konusunda da, bir kadı, İmam Züfer'in görüşünü esas alarak para vakfının cevazını tercih edip vakfın tescilini gerçekleştirdiğinde diğer kadıların verilen bu hükmü geçerli sayması gerektiği vurgulanmaktadır.

İbn Kemal'in risâlesi para vakıfları konusundaki resmî görüşü belirleyerek uygulamanın nasıl yapılması gerektiği konusunda genel çerçeveyi tayin etmiş, kendisinden sonra yazılan risâlelere de öncülük etmiştir. Özellikle Çivizâde'nin muhalif tavnna karşılık para vakıflarını savunan ve konuyla ilgili bir risâle kaleme alan Ebüssuûd Efendi'nin para vakfedenin cevazının ispatı ve tescilinin gerçekleştirilmesi için İbn Kemal'in argümanlarını kullandığını söyleyebiliriz. Ebüssuûd Efendi bu meselede İbn Kemal'in görüşlerini olduğu gibi benimsemiş ve risâlesinde konuyu daha ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.

[Metin tercümesi]⁶

Dirhem ve dinarların vakfının cevâzına dâir risâle. Kemalpaşazâde.⁷

Bu bir risâle-i latîfedir.

(Dirhem ve dinarların vakfı)⁸

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla!

Dirhem ve dinarları aziz kılan ve kalplere sevdiren, her arzulanan ve istenilen şeyin elde edilmesine bir vesile kılan Allah'a hamd olsun. Salât bütün insanlara gönderilen efendimiz Muhammed ile haklarında "sanki kenetlenmiş bir duvar gibidirler"⁹ âyeti nâzil olan ailesi ve ashâbı üzerine olsun; şükür de naslarda ortaya konan şeriata tâbi olan âdil sultana olsun.

Dirhem ve dinarların vakfı meselesi müctehid imamlar arasında ihtilâflı olduğundan, günümüzde çok uygulanması ve maksadın hâsıl olmasını kolaylaştırması nedeniyle

---

bilgi ve metni için bk. Salim Özer, *İbn Kemal'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risâleleri* [yüksek lisans tezi], Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 333-338). Risâle bazı metin farklılıklarıyla birlikte *Fi tahkiki enne'l-ihtilâf beyne'l-eimme ve beyne eimmetinâ's-selâse min eyyi şey'in neşee* adıyla yayımlanmıştır (bk. İbn Kemal, *Resâil* içinde, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye, 1316, s. 231-233).

6 İbn Kemal (*Risâle fi cevâzi vakfi'd-derâhim ve'd-denânir*), Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 708/36, vr. 90^a (94^a). Arapça metnin tahkikinde ve tercümenin tashihinde kıymetli yardımlarını gördüğüm Dr. Şükrü Özen'e teşekkürü bir borç bilirim.

7 Bu metin yazma nüshada sayfa kenanna kaydedilmiştir.

8 Bu metin sonradan farklı bir kalemle ilâve edilmiştir.

9 Burada Saf sûresinin 4. âyetine işaret edilmektedir: "Doğrusu Allah, kendi uğrunda kenetlenmiş bir duvar gibi saf halinde savaşanları sever."

tecviz edenin görüşünü tercih ettim, sevabına nâil olmayı talep ederek ve yüce rabbin rızası için, melik ve vehhâb olan Allah'ın inayetiyle ve çokça tövbe eden(?) Emîr Buhârî'nin¹⁰ himmetiyle(?) bu risâleyi kaleme aldım.

Fahreddin Kâdîhan¹¹ der ki: "Rivayete göre, Züfer, -Allah ona rahmet etsin- bir kişi dirhem veya yiyecek, ya da keyfî¹² veya veznî¹³ olan bir şeyi vakfettiği takdirde bu câizdir demiştir. Bunun nasıl olacağı sorulduğunda da dirhemlerin mudârebeye¹⁴ verileceğini ve fazlasının (kârının) vakfedildiği cihete tasadduk edileceğini; keyfî ve veznî olan şeylerin de satılarak semeninin (satış bedelinin) yine dirhemlerde olduğu gibi bidâa¹⁵ veya mudârebeye verileceğini söylemiştir. Dediler ki, bu kıyasa göre, şayet bir kişi, 'tohumu olmayan fakirlere ihtiyaçlarını karşılayıp aldıkları miktarı da ödeyebilecek hale gelinceye kadar ziraat etmeleri için ödünç (karz) olarak verilmek, onlar ödedikten sonra da başka fakirlere aynı şekilde verilmek üzere ilelebed bu bir kûr¹⁶ buğday vakıfur' derse bu şart üzere câizdir."¹⁷ Sözü bitti.

Hidâye sahibi¹⁸ İmam Muhammed'den -Allah ona rahmet etsin- naklen der ki: "Menkul mallardan balta, kürek, keser, testere, cenaze için gerekli tabut, örtü ve sâir edevât, tencere, kazan ve mushaf gibi hakkında teâmül bulunan şeylerin vakfedilmesi câizdir. Ebû Yûsuf'a göre ise bu câiz değildir, çünkü kıyas ancak nas ile terkedilir, nas ise sadece at ve silâh hakkında mevcuttur, dolayısıyla bunlara hasredilir. İmam Muhammed -Allah ona rahmet etsin- ise kıyasın istisnâ akdinde¹⁹ olduğu gibi bazan teâmül ile de terkedilebileceğini, bu eşyalarda da teâmülün bulunduğunu söyler. Rivayete göre Nusayr b. Yahyâ,²⁰ mushafa ilhak ederek kitaplarını vakfetmiştir. Bu sahihtir, çünkü bunların hepsi dinî eğitim öğretim ve okunmak için elde tutulur. Fukahâ-i emsârın²¹ çoğu İmam Muhammed'in görüşünü benimser. Bize göre de hakkında teâmül bulunmayan şeyin vakfi câiz değildir."²²

- 10 Emîr Buhârî (ö. 922/1516) İstanbul'da ilk Nakşibendî tekkesini kuran mutasavvıftır. Buhara ve Semerkant'ta tahsilden sonra dönemin meşhur mutasavvıflarından şeyhi Abdullah-ı İlâhî ile birlikte Anadolu'ya gelen Emîr Buhârî bir müddet sonra İstanbul'a yerleşerek irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Faaliyetleri için II. Bayezid tarafından Fatih'te bir tekke yaptırıldığı gibi daha sonra mensupları tarafından Ayvansaray ve Edirnekapı'da birer tekke daha kurulmuştur. Mevlânâ'ya ait bazı gazelleri de şerhettiği ve bir divançesi bulunduğu nakledilmektedir. Vefatından sonra faaliyetlerini damadı Mahmud Efendi (ö. 938/1531) devam ettirmiştir (bk. Mustafa Kara, "Emîr Buhârî", *DİA*, XI, 125-126). Metinde geçen ifadelerden İbn Kemal'in Emîr Buhârî ile yakın ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır.
- 11 Kâdîhan, Fahreddin, Hasan b. Mansûr b. Mahmûd el-Özcendî (ö. 592/1196).
- 12 Keyfî: Hacim ölçüsüyle ölçülerek alınıp satılan mallar için kullanılır. Daha çok arpa, buğday gibi tahıllar bu yolla alınıp satılır.
- 13 Veznî: Ağırlık ölçüsü ile ölçülerek alınıp satılan mallar için kullanılır.
- 14 Mudârebe: Emek sermaye ortaklığı; bir taraftan sermaye, diğer taraftan emek olmak üzere akdedilen ve kârın emek sahibi ile sermaye sahibi arasında önceden belirlenen orana göre paylaşıldığı ortaklık şeklindedir.
- 15 Bidâa: İbdâ' yoluyla işletilen sermaye. İbdâ' kârın tamamının sermaye sahibine ait olması şartıyla işleticiye sermaye verme anlamındadır.
- 16 Bir ton civarında bir ölçek.
- 17 *Fetâvâ Kâdîhân*, Mısır 1282, III, 307.
- 18 Burhâneddin Ebû'l-Hasan b. Abdülcelîl el-Mergînânî (ö. 593/1197).
- 19 İstisnâ' akdi: Sipariş sözleşmesi; istenen bir malı yapmak üzere üretici ile yapılan sözleşme.
- 20 Nusayr b. Yahyâ el-Belhî (ö. 268). Hanefî fakihlerindedir. Belh ulemâsının meşhurları arasında sayılır.
- 21 Fukahâ-i emsâr: Belli başlı merkezlerde şöhret kazanmış, önde gelen fakihler.
- 22 *el-Hidâye*, Beyrut 1990, III-IV, 18.

Fakir der ki: "Bize göre" sözüyle kastedilen eimme-i selâsedir.²³ İmam Züfer'e göre ise naklettiğimiz gibi, keyfiyeti vukuu (vakfedilen paranın nasıl işletileceği) beyan olunmak şartıyla dirhemlerin, yiyecek, keyli ve veznî olan şeylerin vakfı câizdir.

Fakir der ki: İmam Züfer derâhimin vakfını bu şekilde tecvîz etmiş, insanların ihtiyacı nedeniyle icâre (kira) akdinin cevazına hükmedilmesi ya da İmam Muhammed'in istisnâ' akdinde halkın teâmülünü esas alarak kıyası terketmesinde olduğu gibi, insanların ihtiyacı için kıyası terketmiştir. "Dediler ki, bu kıyasa göre, bu bir kür buğday vakıftır dese ..." sözüne gelince; fakir der ki: Bu sûretle bahsedilen buğday ziraat edilerek buğdaylıktan çıkmış, sonra bundan başka buğdaylar yetiştirilmiştir. Dirhemler ise böyle değildir, dolayısıyla dirhemlerin vakfı bir kür buğdayın vakfına göre evlâ tarikiyle câiz olur. "Dediler ki, bu kıyasa göre" sözü Hanefî ulemânın İmam Züfer'in kıyasını kabul etmelerini gerektirir ki bu da istihсандır ve delili de insanların ihtiyacıdır; bu da ittifakı ortaya çıkarır.

Fakir der ki: Bu ihtilâf hakiki bir ihtilâf değildir, asır ve zamandan kaynaklanan bir ihtilâftır, şayet (Hanefî mezhebi imamları) bu devirde yaşasalar İmam Züfer gibi, insanların vakfedilmiş dirhemlerde teâmül edindikleri şekilde fetva verirdi. Çünkü, akara tâbi olan vakıf dükkânlar sık sık çıkan yangınlar sebebiyle harap olmuş ve zarar görmüştür. Dirhem ve benzerlerinde ise hal böyle değildir. Nitekim Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir müellefe-i kulûba ganimet malından pay verdiği halde Hz. Ömer'in ganimet malından onlara pay vermemesi de böyledir. Aynı şekilde Fahreddin'in²⁴ naklettiğine göre, hasmının ta'n etmesinden önce, kâdînin şâhîde ta'n etmesi de böyledir; bu İmâmeyn'e göre câiz, İmâm-ı Azâm'a göre ise câiz değildir.²⁵ (Kâdîhan) bu ikisini telif ederek demiştir ki: "Bu asır ve zaman ihtilâfidir, hakiki bir ihtilâf değildir."²⁶ Vakıfta ebedîlik (te'bîd) şarttır, dirhemde ise ebedîlik yoktur denilemez; çünkü biz, selem akdinde²⁷ selem konu olan malın (müslümün fih) mevcut olması şart olduğu halde bu malın cinsinin mevcut olması yeterli olduğu gibi, dirhem cinsinde de ebedîliğin mevcut olduğuna, bunun da te'bîd (şartının gerçekleşmesi) için kâfi olduğuna kâiliz.

Bir kimse çıkıp: "Vakfın tarifi dirhem ve benzerlerini içermez, çünkü aynı²⁸ kaydı mislî malların²⁹ hariç bırakır" diyebilir. Buna cevaben şöyle denilir: Ona (İmam Züfer) göre muhtemelen vakıf, bir şeyi Allah'ın mülkü ya da vâkıfın mülkünde olmak üzere hapsedmektir. Bu dirhemlerin vakfının câiz olması hakkındaki görüşünün gereğidir, çünkü akıllı bir kişinin vakfın tarifinde aynı esas alması ve dirhemler ile benzerlerinin vakfına kâil olması İmam Züfer ve emsalleri için düşünülemez bir şeydir. Risâle tamamlandı.

23 Eimme-i selâse ile kastedilen Ebû Hanîfe ile talebeleri İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'tur.

24 *Fetâvâ* müellifi Kâdîhan kastedilmektedir.

25 Konuyla ilgili olarak bk. *el-Hidâye*, III, 131.

26 Müellif bu görüşü bir başka risâlesinde Sadrüşşehîd'e nisbetle nakletmektedir (bk. *Fî tahkiki enne'l-ihtilâf beyne'l-eimme ve beyne eimmetinâ es-selâse min eyyi şey'in neşee* [İbn Kemal, *Resâil* içinde], Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye, 1316, s. 231-233).

27 Selem akdi: Peşin para karşılığında malı veresiye teslim etmek üzere yapılan satış sözleşmesi.

28 Ayn: Nesne, mevcut, belli ve somut olan şey. Fıkhta daha çok hâricî bir mevcudiyeti olmayan zimmettekî borçlar ve mislî malların mukabili olarak kullanılır.

29 Mislî mallar (misliyyât): Çarşı pazarda aynı fiyatla kendi gibisi bulunan şey, standart mal.

[Metin tercümesi]³⁰

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla!

Sadrüşşerîa³¹ der ki: "Bir kadı bir meselede hüküm verdiğinde ve hükmü bir başka kadıya götürüldüğünde onu geçerli sayması gerekir." Sonra der ki: "Bunun hâsılı şudur ki, kadı ictihada konu olan bir meselede hüküm verdiğinde bu mevzu üzerinde icmâ edilmiş olur."³²

Fakir de bu mevzuda der ki: Fahreddin el-Kâdî'nin İmam Züfer'in -Allah ona rahmet etsin- dirhemlerin vakfının cevazına dair görüşünü naklettikten sonra "Bu kıyasa göre dediler ki, ... bu bir kür buğday vakıftır..." sözleri açıkça "dediler" sözünde diyenlerin en azının üç olduğunu gösterir. Bunlar İmam Züfer'le birlikte para vakfının cevazı konusunda dört kişi olurlar ki, bu suretle konu üzerinde ittifak edilmiş, hatta icmâ edilmiş olur. Kadı cevazına hükmetse cevazını te'kid etmiş olur. Bir başka kadıya götürülürse onun da geçerli sayması gerekir, aksi takdirde günahkâr olur, zira lüzum ifade eden vâcibi terketmiştir. Çünkü kadının hükmü *Hidâye* sahibinin³³ de ifade ettiği gibi bağlayıcıdır; "Hasımlardan biri kadı hüküm vermeden önce davadan vazgeçerse bu câizdir, fakat hükümden sonra geriye dönüş yoktur. Çünkü o kadının hükmüyle bağlayıcı olur."³⁴ Sona erdi.

Sadrüşşerîa bir başka yerde de der ki: "İmâm-ı Âzam'a göre, kadı yalancı şahidin şehâdetiyle bir kadının nikâhına hükmetse, kadının (bu şekilde nikâhlandığı kocasının) cinsî münasebette bulunmasına imkân vermesi helâl olur, mesele onunla Allah arasındadır. Çünkü kadının hükmetmesi yeni bir akdin inşasıdır."³⁵

Fakir der ki: Kadının dirhemlerin vakfi hakkındaki hükmü cevaz değil lüzum ifade eder, çünkü bu hâsılı tahsildir. Şayet kadının hükmü, olmayan bir nikâhı teyit edebiliyorsa, evlâ tarikiyle cevazı da lüzuma çevirebilir. Bu risâle Allah'ın yardımı ve tevfiği ile tamamlandı.

30 İbn Kemal (*Risâle fi cevâzi vakfi'd-derâhîm ve'd-denânîr'e* ek), Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 708/36, vr. 90^b (94^b).

31 Ubeydullah b. Mes'ûd b. Mahmûd b. Ahmed b. Ubeydullah el-Mahbûbî (ö. 747/1347).

32 bk. *en-Nukâye* (Muhammed el-Herevî, *Fethu bâbî'l-inâye bi-şerhi'n-Nukâye*, içinde) Beyrut 1997, III, 121-122, 125.

33 Burhâneddin el-Mergînânî kastedilmektedir.

34 *el-Hidâye*, Beyrut 1990, III-IV, 120.

35 *en-Nukâye*, III, 122.

رسالة في جواز وقف الدراهم والدنانير^١

كمال پاشا زاده^٢

هذه رسالة لطيفة

بسم الله الرحمن الرحيم.

الحمد لله الذي جعل الدراهم والدنانير عزيزاً ومحبوباً في القلوب، ووسيلة لحصول كل مرغوب ومطلوب. وصلى الله على سيدنا محمد المبعوث غير مخصص، وعلى آله وأصحابه الذين نزل في شأنهم كأنهم بنيان مرصوص.^٣ والشكر على السلطان العادل التابع للشرع المنصوص.

أما بعد، لما كان مسألة وقف الدراهم والدنانير مختلفاً فيها بين الأئمة المجتهدين، فاخترت قول من جوزه لكثرة الوقوع وسهلة الحصول في زماننا، وحررت هذه الرسالة طلباً للشوَاب ومراضة لرب الأرباب بعناية الله الملك الوهاب، وبمعتاية (؟) أمير بخارى الأواب.

قال القاضي فخر الملة والدين:^٤ «وعن زفر [رحمه الله تعالى] رجل وقف الدراهم أو الطعام أو ما يكال^٥ أو يوزن؛ قال: يجوز؛ قيل: له؛ و[كيف يكون] قال: يدفع الدراهم مضاربة ثم يتصدق بفضلها في الوجه الذي وقف عليه، وما يكال ويوزن يباع فيدفع^٦ ثمنه بضاعة أو مضاربة كالدراهم.

١ مكتبة سليمانبة باستانبول، قسم سليمانبة، رقم ٣٦/٧٠٨، ورقة ٢٩٠ [٢٩٤].

٢ عبارة «رسالة في جواز وقف الدراهم والدنانير كمال پاشا زاده» مقيدة بهامش الرسالة.

٣ يشير إلى قوله تعالى «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَانَتْهُمْ بَنِيَانٌ مَرْصُوصًا»، سورة الصف، ٦١/

٤.

٥ هو مؤسس طريقة النقشبندية باستانبول. توفي سنة ١٥١٦/٩٢٢.

٦ قاضي خان، فخرالدين حسن بن منصور بن محمود الأوزجندی، توفي سنة ١١٩٦/٥٩٢.

٧ «رحمه الله تعالى» غير موجودة في الأصل.

٨ في الأصل «يوكل»؛ وهذا خطأ.

٩ في الأصل «و».

١٠ «له؛ و» غير موجودة في الأصل.

١١ «قال» غير موجودة في الأصل.

في الأصل «ويدفع».

قالوا: على^{١٢} هذا القياس لو قال هذا الكرّ من الحنطة وقف على شرط أن يقرض من الفقراء^{١٣} الذين لا بذر لهم فيزرعوها^{١٤} لأنفسهم ثم يؤخذ^{١٥} منهم بعد الإدراك قدر القرض ثم يقرض لغيرهم^{١٦} من الفقراء [على هذا]^{١٧} أبداً، جاز على [هذا]^{١٨} الوجه. « انتهى كلامه.

قال صاحب الهداية: ^{٢٠} « عن محمد رحمه الله أنه يجوز وقف ما فيه تعامل^{٢١} من المنقولات كالفأس [والمرّ والقدوم والبنشار والجنّابة وثيابها والقدور والمرجل] والمصاحف،^{٢٢} وعند أبي يوسف لا يجوز لأن القياس إنما يترك بالنص، والنص ورد في الكراع والسلاح فيقتصر عليه. ومحمد [رحمه الله]^{٢٣} يقول: القياس قد يترك بالتعامل، كما في الإستصناع، وقد وجد التعامل في هذه الأشياء. وعن نصير بن يحيى أنه وقف كتبه إلحاقاً لها بالمصاحف^{٢٤} وهذا صحيح لأن كل واحد يمك [للدين]^{٢٥} تعليماً وتعلماً وقرأة، وأكثر فقهاء الأمصار على قول محمد [رحمه الله]^{٢٦}. وما لا تعامل فيه لا يجوز عندنا وقفه. ^{٢٧} ^{٢٨}

يقول الفقير: قوله « عندنا » يعنى عند أئمتنا الثلاثة. وأما عند الإمام زفر؛ جاز وقف الدراهم والطعام وما يكال ويوزن حتى يبين كيفية وقوعه كما نقلناه.

- ١٢ في الأصل « و على » .
- ١٣ في الأصل « للفقراء » .
- ١٤ في الأصل « فيزرعوها » .
- ١٥ في الأصل « ياخذ » .
- ١٦ في الأصل « بغيرهم » .
- ١٧ « على هذا » غير موجودة في الأصل .
- ١٨ « هذا » غير موجودة في الأصل .
- ١٩ فتاوى قاضي خان، مصر ١٢٨٢، الجزء الثالث، ص: ٣٠٧
- ٢٠ أبو الحسن برهان الدين بن عبد الجليل المرغيناني، توفي سنة ١١٩٧/٥٩٣ .
- ٢١ في الأصل « تعامل الناس » .
- ٢٢ في الأصل « كالفأس والمصحف » .
- ٢٣ « رحمه الله » غير موجودة في الأصل .
- ٢٤ في الأصل « بالمصحف » .
- ٢٥ في الأصل « تمسك » . و « للدين » غير موجودة .
- ٢٦ « رحمه الله » غير موجودة في الأصل .
- ٢٧ في الأصل « وقفه عندنا » .
- ٢٨ الهداية، بيروت ١٩٩٠، الجزء الثالث والرابع، ص: ١٨

يقول الفقير: وبه تجويز الإمام^{٢٩} زفر وقف الدراهم ترك القياس لحاجة الناس، كما ترك القياس في جواز عقد الإجارة لحاجة الناس، وكما ترك الإمام محمد القياس في الإستصناع لتعامل الناس. قوله «قالوا: على^{٣٠} هذا القياس لو قال هذا الكرّ من الحنطة وقف الخ.» يقول الفقير: الحنطة المشار إليها في هذه الصورة قد خرجت من الحنطية بالزرع ثم نشأ أخرى؛ والدراهم ليس كذلك، فكان جواز وقف الدراهم أولى من وقف كر الحنطة. وقوله: «[قالوا] على^{٣١} هذا القياس» يقتضى أن القوم قبلوا قياس الإمام زفر وهو الاستحسان ودليله حاجة الناس، وهو يثبت الاتفاق.

يقول الفقير: إن هذا الاختلاف ليس اختلافاً حقيقة بل اختلاف عصر وزمان. ولو كانوا في هذا الزمان أفتوا على ما ذهب الإمام زفر، على الوجه الذى تعاملوا الناس في الدراهم الموقوفات، لأن الحوائيت الموقوفات التابعات بالعقار قد خربوا وتضرروا بالإحراقات الواقعة كثيراً، والحال في الدراهم وأمثالها ليس كذلك، كما قال عمر رضي الله عنه في عدم إعطاء مال الغنيمة للمؤلفة القلوب، مع أن رسول الله ﷺ وأبا بكر رضي الله عنه أعطاهم مال الغنيمة، وكما قال [فيخر] الدين^{٣٢} في طعن القاضي الشاهد قبل طعن الخصم عندهما، وعند [الإمام]^{٣٣} الأعظم لا يجوز.^{٣٤} وقال في توفيقه: «هذا إختلاف عصر وزمان، لا إختلاف حقيقة.»^{٣٥} لا يقال إن التأيد شرط في الوقف، وفي الدراهم التأيد مفقود، لأننا نقول: التأيد في جنس الدراهم موجود، وهذا يكفي في التأيد كما يكفي وجود جنس المسلم فيه في عقد السلم، مع أن وجود مسلم فيه شرط في عقد السلم.

ولقائل أن يُعُود ويقول؛ أن تعريف الوقف غير شامل للدراهم وأمثالها، لأن قيد العين يخرج المثليات. أجيب عنه بأن الوقف عنده يحتمل أن يكون حبس الشيء على ملك الله أو على ملك الواقف. وهذا مقتضى قوله في جواز وقف الدراهم. لأن ليس من العاقل أن يتخذ العين في تعريف الوقف ويقول بوقف^{٣٦} الدراهم وأمثالها، وهو أبعد عن الإمام زفر وأمثاله. تمت الرسالة.

^{٢٩} كان في الأصل: «إمام» ولكن الصحيح «الإمام». وصحناه كل ما مر في المتن.

^{٣٠} في الأصل «وعلى».

^{٣١} في الأصل «وعلى».

^{٣٢} هو قاضي خان. «فخر» غير موجودة في الأصل.

^{٣٣} «الإمام» غير موجودة في الأصل.

^{٣٤} انظر: فتاوى قاضي خان، الجزء الثاني، ص: ٤٩٢.

^{٣٥} نقل المؤلف هذا القول في رسالته الأخرى بالنسبة لصدر الشهيد. انظر: في تحقيق أن الإختلاف بين الأئمة وبين أئمتنا الثلاثة من أيش نشأ في رسائل ابن كمال، دار الخلافة العلوية ١٣١٦، ص. ٢٣١-٢٣٣.

^{٣٦} كان في الأصل: «وقف»؛ والصحيح «بوقف».

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ^{٣٧}

قال صدر الشريعة:^{٣٨} «إذا قضى القاضي ورفع حكمه الى قاض يجب إمضاؤه». ثم قال: «فحاصل هذا أن القاضي إذا قضى في مجتهد فيه يصير مجمعاً عليه».^{٣٩}

يقول الفقير في هذا قول فخر الدين القاضي^{٤٠} بعد نقل قول الإمام زفر رحمه الله في جواز وقف الدراهم. «قالوا: على هذا القياس لو قال هذا الكرّ من الخنطة وقف الخ»^{٤١} يصرح أن قائل «قالوا» أقله ثلاثة، وهم مع الإمام زفر يكون أربعة في جواز وقف الدراهم؛ يكون متفقاً عليه، بل مجمعاً عليه. وإذا حكم القاضي بجوازه كان مؤكداً بجوازه، وإذا رفع إلى قاضٍ آخر يجب تنفيذه، وإلا يائتم لأنه ترك الواجب، وهو يفيد اللزوم. لأن حكم القاضي إلزام كما قال صاحب الهداية:^{٤٢} «إذا رجع أحد الخصمين قبل حكم الحاكم جاز، وبعده لا رجوع، لأنه لزم بحكم القاضي»^{٤٣} انتهى.

وقال صدر الشريعة في موضع آخر: «إذا حكم القاضي على نكاح امرأة بشاهد الزور، يحل للمرأة تمكينه من الوطني، بينها»^{٤٤} وبين الله تعالى عند الإمام الأعظم. لأن حكم القاضي إنشاء عقد جديد.^{٤٥}

يقول الفقير: حكم القاضي في وقف الدراهم يفيد اللزوم لا الجواز، لأنه تحصيل الحاصل. فإذا كان حكم القاضي مؤيداً للنكاح المعدوم فأولى أن يؤدي بجواز^{٤٦} اللزوم. تمت هذه الرسالة بعون الله وتوفيقه.

^{٣٧} مكتبة سليمانة بإستانبول، قسم سليمانة، رقم ٣٦/٧٠٨، ورقة ٩٠ ب [٩٤].

^{٣٨} عبيد الله بن مسعود بن محمود بن أحمد بن عبيد الله الخبوي، توفي سنة ١٣٤٧/٧٤٧.

^{٣٩} النقاية، (في فتح باب العناية بشرح النقاية ل محمد الهروي، بيروت ١٩٩٧)، الجزء الثالث، ص: ١٢١-١٢٢، ١٢.

^{٤٠} هو قاضي خان.

^{٤١} في الأصل «وعلى هذا القياس قالوا هذا الكرّ من هذه الخنطة وقف الخ».

^{٤٢} هو برهان الدين المرغيناني.

^{٤٣} الهداية، بيروت ١٩٩٠، الجزء الثالث والرابع، ص: ١٢٠.

^{٤٤} في الأصل: «بينه» والصحيح «بينها».

^{٤٥} لم أجد هذه العبارة، ولكن المسئلة موضحة في النقاية وشرحها. انظر: محمد الهروي، فتح باب العناية بشرح النقاية، الجزء الثالث، ص: ١٢٢.

^{٤٦} إن في الأصل كلمة «إلى» مطموسة.